

AZ OROSZ KONYHA, KÖZTÉR, MAGÁNTÉR ÉS ÉRTELMISÉGI ÉLETVILÁG – ÚJRATÖLTVE

MESTER BÉLA

Bölcészettudományi Kutatóközpont,
Filozófiai Intézet, *Budapest*

*The Russian Kitchen
Public Realm, Privacy and Scholars' Life-World – Reloaded*

In the second year of the pandemic, a lot of experiences accumulated in the field of the online academic life. They are not restricted to the technological skills and to a new wave of the sensibility toward the questions of safety, digital privacy, and politics of the usage of big data, and personal data. They seriously touch new-type problems of the scholars' life-world. However, discourses about the new digital environment of the academic life usually focus on technological problems and safety questions linked with them, the aspects of our right for privacy appear in another meaning, as well. In the online conferences and meetings, a whale of private visual information was published what was never available uncontrolled before. The title of my paper refers to the kitchens of the Russian colleagues in Moscow and Murmansk what were not visible by me before the pandemic circumstances.

KEYWORDS: *academic life, life-world, pandemic, privacy, public realm*

I. BEVEZETÉS

Írásom címe az orosz bölcsész kollégák különböző oroszországi egyetemi városokban, különösen Moszkvában és Murmanszkban föllelhető lakásainak konyháira utal, amelyek közül váratlanul sokba pillanthattam be web-kamerán keresztül az elmúlt két évben, és amelyeket nyilvánvalóan nem láthattam volna sem élőben, sem távkapcsolatban a járványhelyzet körülményeit megelőzően, legalábbis nem ilyen nagyságrendben és nem ilyen sűrű egymásutánban. Ennek a váratlan vizuális tapasztalatnak a feldolgozását kísérelem meg a következőkben. A járvány szinte első pillanatától megjelenő, az új világhelyzetre elméleti reflexiót kínáló diskurzusban sokáig nem láttam semmi különösebb újdonságot, inkább azt tapasztaltam szomorkásan, hogy majdnem minden megszólaló saját kedvenc tételeinek igazolását látja a járvány történéseiben, ezért egyre erősebb lett bennem a meggyőződés, hogy ebbe az eszmecserebe nekem nem kell, nem érdemes már új szereplőként beszállnom. A világjárvány második évére azonban elég sok tapasztalat halmozódott már fel a mindennapok, de különösen az oktatási szféra és az akadémiai élet digitális átállásáról és ezek társadalmi hatásáról. Természetesen ez a diskurzus sem tartalmaz sok új elméleti újdonságot, hiszen a távmunka, a távoktatás és az üzleti, illetve akadémiai célú videokonferenciák gazdasági, társadalmi és lélektani hatásainak a tudományos vizsgálata csaknem olyan régi, mint az azokat tömegesen lehetővé tevő technológia megjelenése. A lényeges különbség csupán e technológiák tömegessé válása és ezzel benyomulásuk a mindennapi életvilágba. Egészen más dolog volt az ezredfordulón kísérleti online egyetemi kurzuson részt venni olyan vendégtanár vezetésével, aki abban a félévben nem tartózkodott az egyetem székhelyén, mint kényszerűen ráhagyatkozni a távkapcsolatra az egész tanrendben. Ebben az időben, dacára a rohamosan terjedő internet-hozzáférésnek, még mindig oly mértékű volt a technológiai szűkösség, hogy a résztvevőknek hozzászólásaik offline megírását ajánlotta a kurzus vezetője, kímélendő a drága és a folyamatos munka számára gyakran megbízhatatlan online kapcsolatra szánt időt. Az akkor még a jövőt előrevetítő videókonferencia technikájával való megismerkedésre pedig kevésnek bizonyult az akkori egyetemi és kutatóintézeti infrastruktúra; az egyik vezető mobiltelefon-társaság technológiai hátterét kellett igénybe venni. Az akkori elméleti reflexiónak a terminológiája is némileg eltért a mai fősodorbelitől; kulcsfogalma a ma már ritkábban – vagy ha igen, akkor inkább csak technikai értelemben – előforduló *számító-*

gép közvetítette kommunikáció [computer mediated communication, CMC] volt. Mindazonáltal már e mai szemmel primitívnek tűnő műszaki háttérrel is sikerült máig helytállóan bemérni az új kommunikációs formák lélektani működésmódját. Világossá vált, hogy akár oktatási, akár kutatási, akár üzleti célból akar kommunikálni valamely közösség, az együttműködés előbb-utóbb lazul vagy akár szét is esik, ha az írásban vagy videótámogatással lebonyolított folyamatos kommunikációt nem erősítjük meg időről időre valós időben és térben megvalósuló találkozásokkal. [Azt, hogy mégis milyen sűrűn kell megszervezni a valós időben és térben létrejövő találkozásokat, nagymértékben meghatározza a csoport mérete, kulturális sajátosságai és tevékenységük mibenléte, célja. Úgy tűnt azonban, hogy ez az időtáv semmiképpen nem lehet több három hónapnál, ami lényegesen meghaladja az utóbbi időszak korlátozásainak összesített idejét.] A középponti, ma is fontos lélektani kérdés tehát ebben az időben az volt, hogy főlválthatja-e a távkapcsolat a személyes találkozásokat, a válasz pedig erre határozottan nem volt. A gazdasági dimenzió vizsgálata kezdetben a mikroszintre összpontosított; azt hangsúlyozta, hogy a szükségtelessé vált repülőutak és az időnyereség mennyivel teszi olcsóbbá és ugyanakkor gördülékenyebbé a kommunikációt [esetleg az elmaradt utazások kedvező ökológiai hatására hívta föl még a figyelmet]. A szélesebb körű társadalmi hatásokra való reflexió azonban az ezredfordulón még szükségképpen jóslatokban és víziókban kellett, hogy kimerüljön; ennek komolyabb vizsgálatára értelemszerűen szükség volt az új kommunikációs formák tömeges használatára és ennek a tömeges használatnak megfelelő időintervallumban vizsgálható tapasztalatára.

Úgy tűnik, hogy a tapasztalatok felhalmozásához és elméleti vizsgálatuk megkezdéséhez szükséges idő éppen a világjárványt közvetlenül megelőző évekre telt el. Az új kommunikációs formák és technológiák valóságának szembesítése az egykori ígérekkel már ekkor elkezdődött, a járványidőszak körülményei azonban mind a mindennapi társadalmi gyakorlatban, mind az elméleti reflexióban az élükre állították és megkerülhetetlenné tették ezeket a kérdéseket. Az alábbiakban először nagy vonalakban áttekintem ennek a diskurzusnak a főbb vonalait, tételeit és azok együttes megjelenését a járványról magáról folytatott elméleti diskurzussal. Ezután rátérek az akadémiai szférának világjárvány által kikényszerített, fokozott online térbe költözésére, majd megfogalmazom azt a hipotézisemet, hogy ezen belül az utóbbi évtizedekben korábban soha nem látott módon kiterjedt konferencia-látogatási hálózat online térbe költözése annak szerkezete és a résztvevők

szakmai életében betöltött funkciója okán külön vizsgálándó, sajátos eset. Ezen a ponton térek vissza az online konferenciák új világában szerzett személyes tapasztalataimhoz, amelyet az orosz konyhák látványával példáztam. Végezetül megfogalmazok néhány vélekedést a nemzetközi konferencia-hálózatoknak a világjárvány utáni korszakban lehetséges és kívánatos jövőjéről (a kettő nem feltétlenül esik egybe).

2. AZ ÚJ KOMMUNIKÁCIÓS FORMÁK KULTÚRKRITIKÁJA, HÁTTÉRBE A JÁRVÁNYHELYZETTEL

Az új kommunikációs formák, elsősorban a közösségi média szerepének átalakulása, különösen annak megjelenése a politikai véleményformálásban, illetve lassan annak kisajátítása a politika számára az utóbbi években az elméleti reflexióknak szinte éppoly áttekinthetetlen szövegtengerét hozta létre, mint maguk az értelmezendő folyamatok. Itt nem lehet célokom még csak meg sem kísérelni ennek az irodalomnak az áttekintését, még a főbb trendek felvillantásának erejéig sem, hiszen erre a szellemi háttérre csupán egy speciális kérdés, az akadémiai szféra kényszerű online térbe költözésének az értelmezésére van szükségünk, és ezen belül is egyetlen szűkebb témára, a konferencia-látogatáson alapuló hálózatok alakulására összpontosítunk majd. Ezért elég lesz itt egyetlen könyvvel, a rá való reflexióval, valamint egy további esszével példázni a diskurzus számunkra fontos sajátosságait. Az idézett írások mindegyike a *Liget* folyóirat köréhez kapcsolódik, ami azért figyelemreméltó, mert ez a szellemi közösség a magyar kultúrán belül kiváltképpen érzékeny késő modern civilizációnk technológiai, környezeti és társadalmi kihívásainak elméleti reflexióira, anélkül, hogy elkötelezett lenne bármely meghatározott ökológia vagy társadalmi elmélet, illetve mozgalom iránt. A példaként említendő kötet Kiss Lajos András *A képzelőerő hatalma* című esszékötete [Kiss 2021], amely ugyan az évszám tanulsága szerint már a járvány idején látott napvilágot, ám nyilvánvalóan még az előző években, a járványhelyzet sejtelmétől mentesen elkészült írásokat tartalmaz. A kötet tágabb értelemben vett politikafilozófiai esszéinek kiindulópontja a *félelem* mint a politikai uralom és az arról való elméleti gondolkodás alapja, amely egyszerre biológiai és kulturális eredetű. Történetileg a kora újkori politikai gondolkodók, elsősorban Machiavelli és Hobbes által tárgyalt konkrét és realiztikus halálfélelemből, egészen pontosan az erőszakos haláltól való félelemből és az annak elkerülése érdekében létrehozott hatalmi intézményekből a jelen globális technikai civilizációban személytelen és tárgyatlan

szorongás jön létre, amely új típusú politikai hisztériák alapját képezi. A félelem tehát továbbra is a politika és a politikai gondolkodás alapja, azonban ennek a félelemnek az átalakulása maga után vonja a politikai hatalom gyakorlásának, majd az erről való elméleti gondolkodásnak az átalakulását. Kiss Lajos András az új kommunikációs formák kritikáját is logikusan és meggyőzően illeszti be a félelmen alapuló politikai hatalom alapfogalmán alapuló gondolatmenetbe. Kiss Lajos András elemzése szerint korunk három nagy politikai hisztériát kiváltani képes félelme közül a bevándorlástól és az ökológiai válságtól való félelem után a harmadik a *technológiától*, ezen belül a *kommunikációs technológiától* való félelem. Ugyanakkor a kommunikációs technológia és az annak alapján működő kommunikációs hálózatok a félelem további, új típusú öngerjesztő folyamatait indítják be. Az e hálózatokban rendre kialakuló, manapság sokat emlegetett véleménybuborékok kialakulása elősegíti a társadalom szétesését mindinkább fragmentálódó és egymástól elszigetelődő identitáscsoportok halmazára, amelyek minél inkább egyneműek és minél inkább kiépítik sajátos identitásuk narratíváit, annál inkább fogékonyak az egzisztenciális szorongásra és az ebből eredő politikai hisztériákra. Ez az egzisztenciális félelem nem azonos a kora újkori ember halálfélelmével; korunk embere a világ szerencsésebb felén legtöbbször nem attól fél, hogy meggyilkolják, hanem attól szorong, hogy identitásában semmisül meg, valamiképpen nem lehet majd többé az, akinek gondolja és érzi magát. [A főtiekben meglehetősen szabadon interpretáltam Kiss Lajos András gondolatait, inkább csak kiindulópontnak tekintettem és igyekeztem továbbgondolni azokat a jelen írás szempontjából. Fejtegetéseimet azonban kétségtelenül az ő könyve inspirálta, így az elemi tisztesség megköveteli, hogy e helyen rá hivatkozzam.] A fragmentálódó identitáscsoportoknak a paradox összefüggése a modern technikai civilizációval nem új gondolat. Korábban az volt az általános vélekedés, hogy a modernizáció folyamata, miközben uniformizálja a mindennapi életet, gyors ütemben számolja föl például a vallási alapú étkezési és érintkezési tabukat. Elég régi azonban annak a felismerése, hogy a technológiának és a viszonylagos jólétnek ellentétes civilizációs hatása is lehet; hiszen éppen a modernizáció teremt meg azokat a körülményeket, amelyek technikai és anyagi feltételei szinte bármilyen extrém és rigorózus vallási előírás olyan szigorú betartásának, amelyre korábban éppen a szűkösség miatt nem volt lehetőség. Az emberiség szerencsésebb része megengedheti magának, hogy például mindenkor a meggyőződése szerinti étrendet kövesse az éhhalál veszélye nélkül. Ennek a jelenségnek a leírásában

azonban – számomra Márkus Györgynek egyik előadása volt ebben a tekintetben megvilágító erejű [l. Márkus 1999] – korábban még nem szerepelt sem az a momentum, hogy a vizsgált identitáscsoportokat nem pusztán anyagi létükben tartja fenn a technikai civilizáció, hanem ugyanez a technológia szolgáltatja a csoport kohézióját biztosító egymás közötti kommunikációt is, sem az identitáscsoportok egzisztenciális szorongása nem tűnt még föl ekkor a kutatóknak.

A technológia mint félelemforrás és a társadalom apró identitáscsoportokra való szétesésének gondolatát extrém módon alátámasztotta a járványhelyzet. Elsőre elég itt példaként az Angliában felgyújtott 5G tornyokra utalni, amelyek képei a híradókban ugyan valószínűleg elképzelhetetlenek lettek volna 2019 végéig, ám az akkor még nem komolyan vehető felszólításra – „Gyűjtsuk föl!” – valószínűleg lehetett már példát találni valahol a közösségi média bugyraiban. A második gondolatot érdemes bővebben kifejteni. Erre reflektál Kovács Gábor [2021] kifejező című esszéje is [*A kiborg szorongása járvány idején*], amelyben Kiss Lajos András főttebb taglalt kötetét a járványhelyzet tapasztalatai alapján olvassa, abból a perspektívából, amelyet a könyv szerzője írásainak megfogalmazásakor még nem sejtethett, ugyanakkor egyfajta keserű történeti beigazolódást nyújtanak elemzéseim számára. Kovács Gábor [2020] korábbi, még a magyarországi járványügyi korlátozások első időszakára reagáló esszéjének éppen ez az indító gondolata, és erre referál a címe is [*Facebook és haláltánc*]. Ma már nem árt emlékeztetni rá, hogy ezt az időszakot Magyarországon leginkább a *tárgyatlan szorongás* jellemezte: szigorú korlátozások, általános egzisztenciális félelem, ugyanakkor viszonylag kis esetszám, melynek következtében az emberek többségének a személyes ismeretségi körében még nem jelentek meg fertőzöttek, betegek. [Később ez megváltozott; a betegség a mindennapi tapasztalat része lett, ám addigra az emberek mintegy belefásultak a félelembe, hiszen biológiailag képtelenek vagyunk hosszabb ideig folyamatosan rettegni.] Kovács elemzése szerint a hírszolgálat és a hírfogyasztás átalakuló szerkezete együtt és egyszerre, egymást áthatva jelenik meg a járvány okozta világvége-hangulattal; ebben különbözik a jelen helyzet bármely korábbi, természeti katasztrófa okozta, de a kommunikációs környezet miatt másképpen lefolyó pániktól. A járványhelyzet miatt amúgy is szorongó, a hétköznapiánál is nagyobb hírérrettel megvert embert a hagyományos, fizikai kontaktuson alapuló kapcsolatok kényszerű nélkülözése elemi erővel taszította tovább azokba a véleménybuborékokba, amelyekben a társadalomnak a jelentős része már korábban is éppen elég mélyen elmerült. Ebben

a kommunikációs környezetben különösen élesen jelentkezett az az ambivalens érzület, amely a technológiához való késő modern viszonyt jellemzi. Egyfelől meg vagyunk győződve a tudomány és a technika mindenhatóságáról: a járvány legyőzhető az újonnan kifejlesztendő gyógyszerekkel, elsősorban a szinte már csodaszerként várt vakcinákkal és a technikai eszközökkel, amelyek között a lélegeztetőgépek váltak a közbeszédben emblematikussá. Másfelől azt tapasztaljuk, hogy a legegységesebb egészségügyi cikkekben és közszükségleti árukban is pillanatok alatt újra megjelenhet a hiány. [Ki gondolta volna, hogy gond lehet az egyszerű, azelőtt nálunk csak kelet-ázsiai turistákon látott utcai maszk beszerzése, vagy az, hogy újra hiánycikk lehet a vécépapír, illetve az üzletekben korlátozzák az egyszerre megvásárolható ásványvíz mennyiségét.] Ezeknél az inkább kellemetlen és jelképi erejű, mint igazán húsbavágó hiányoknál jóval fontosabb, gyakran életveszélyes, ám a mindennapi életvilágot kevésbé érintő társadalmi tapasztalat volt az a szűkösség, amely éppen az életmentő technológia hozzáférhetőségében mutatkozott meg, lásd a lélegeztetőgépek és a gyógyszerek, vakcinák elosztási protokolljai körüli bonyodalmakat, vitákat. Ezek végső eredménye voltaképpen az, hogy nincsen igazán jó megoldás; azzal szembeesülünk, hogy etikai dilemmáinkat nem oldja meg mindig a korlátlan bőség: van, hogy nem jut majd *időben* mindenkinek mindenből.

A technológiába vetett korlátlan bizalom és a szűkösség együttes megtapasztalása érthető módon fölébreszti a technológiának való kiszolgáltatottság érzését; hiszen a helyzet az, hogy minden azon a technológián múlik, amelyhez korlátosabban férnek hozzá, mint bármikor [és ez a korlátosság látványosan és brutálisan jelenik meg az első oltási hullám kaotikus jeleneiben, nem is beszélve azok haláláról, akiknek a járvány lombardiai kitörésekor nem jutott már lélegeztetőgép]. Ez a helyzet még érzékenyebbé teszi a közvéleményt a járványhelyzetben hozott kormányzati intézkedések értelmezésére, kritikájára. Értelmezési keretként, nem meglepő módon, Michel Foucault *biohatalom* fogalma kínálkozott, hiszen a francia gondolkodó annak idején maga is egy 17. századi pestisjárvány hatósági kezelésének az elemzéséből indult ki. Nem megkerülhető a *kivételes állapot* gyakran emlegetett fogalma sem, hiszen valószínűleg ez az emberiség történetének az első pillanata, amikor valóban és *egy időben kerül* kivételes állapotba a globális társadalom egésze. A járvány előtti és a járvány alatti hatalomgyakorlás folytonosságát és hasonlóságát Európában először természetesen Kína szembetűnő és éppen a járvány miatt a figyelem aktuális középpontjában álló példáján vettük észre. A számunkra távoli

és az utazási korlátozások miatt éppen a járvány idején személyesen megközelíthetetlen ország viszonyai azonban inkább a távoli borzongás érzületét váltották ki, felidézve a 20. századi irodalom legismertebb disztópiáinak világát, hiszen a totális ellenőrzés, noha viszolygással tölt el, *mégsem velünk, európaiakkal történik*. Ami az igazi, elméleti belátásokat is hozó vitákat kiváltotta Európában, az érthető módon saját társadalmaink járvány alatti helyzete, saját tapasztalatunk. [Az európai járványhelyzetnek már a kezdetétől fogva számtalan elméleti reflexió jelent meg, és ezeket mindjárt gyűjteményes kiadásokba, tematikus összeállításokba rendezték a folyóiratok és a könyvkiadók, amelyekbe beválogatták a téma klasszikus előzményeinek számító szövegeket is. A járványfilozófia egyfajta boomját, burjánzását figyelhettük meg, egyfajta szakirodalmi járványt az orvosi járvány körülményei között. Kovács Gábor idézett esszéje a szakfolyóiratokban megjelent egyik legkorábbi tematikus összeállítást idézi, I. Foucault et al. 2020.] A szerteágazó vita egyik szála már korán a telekommunikációs gyakorlatok átalakulására, társadalmi szerepére összpontosult. A leginkább gyakorlatias következtetés, hogy a járvány alatt megszokott új kommunikációs formák tartósan beépülhetnek a társadalmi gyakorlatba, a humán- és társadalomtudományok új feladata pedig fölteni ennek a helyzetnek a várható következményeit, különös tekintettel a távmunkában, a távoktatásban és az online kereskedelemben bekövetkezett nagyságrendi ugrásra. [Az első kérdés logikusan az volt, hogy valóban lényeges volt-e ez az ugrás; ma már úgy látszik, hogy igen.] Témánk szempontjából érdekesebbek azonban azok a jellegzetesnek mondható fölvetések, amelyek a szeparáltság, az egyedüllét és a globális kommunikációban való részvétel ellentétes, ám együttesen jelentkező tapasztalatára összpontosítanak. Az első megközelítések megmaradnak az ellentét kiemelésénél pusztán technikai módon vagy etikai következtetéseket is levonva. A technikai megközelítés azt emeli ki, hogy az otthonmaradásra, szeparációra éppen azokon a médiumokon keresztül szólítanak föl bennünket, amelyek egyébként a mind sűrűbb és mind globálisabb behálózottságot célozzák, ily módon akaratlanul is kiélezve a szélsőséges karantén-magány és a még szélsőségesebb egymásra utaltság kontrasztját. Ennek etikai oldala az a paradoxon, hogy a fizikai távolságtartás betartása a társadalom, a többi ember iránti erkölcsi felelősségből következik: minél távolabb tartjuk magunkat egymástól fizikailag, annál közelebb kerülünk a másikhoz morálisan. Ezeknek a típusú paradoxonoknak a vizsgálata voltaképpen az emberi állapot modernitásbeli megfogalmazásának az alapkérdéseihez vezet vissza bennünket, amelynek olyan mélyre nyúl-

nak vissza a gyökerei az európai gondolkodásban, mint például a kanti *társiatlan társiasság* fogalma, amely ezúttal teoretikus leírásból egészen konkrétan átélhető személyes valósággá vált. Kovács Gábor azzal zárja itt hivatkozott gondolatmenetét, hogy hosszabb távon téves az az elképzelés, amely szerint „a fizikai bezártságot kiváltjuk a végtelen digitális tereken vándorlás korlátlan szabadságával, [hiszen b]ármenynyire szeretnénk, mégsem lehet virtuális énünket leválasztani fizikai egzisztenciánktól” [Kovács 2020: 17]. Ehhez a vélekedéshez írásom végén egy speciális nézőpontból még visszatérek, előbb azonban röviden érintenem kell az akadémiai szféra járványügyi állapotára megfogalmazott elméleti reflexiók jellemzőit.

3. AZ AKADÉMIAI SZFÉRA KÖZÉRZETE A JÁRVÁNYHELYZET KÉNYSZERŰ ONLINE TERÉBEN

Az akadémiai élet új digitális környezetéről folyó diskurzusok általában a technikai problémákra és az ezekkel összefüggő biztonsági kérdésekre összpontosítottak, úgy tűnik, jóval kevesebb volt a tudományos közösség közérzetére, mentális állapotára való reflexió, mint általában a járvány és a járványügyi intézkedések társadalmi hatásáról szóló írásokban. Volt ebben talán némi altruizmus is: a valóban halálos veszélyben dolgozó, illetve gazdasági válsághelyzetbe került szakmákhoz képest komfortos helyzetben lévő tudományos kutatók és egyetemi oktatók nem vélhették izlésesnek előállni a saját közérzeti problémáikkal, látva, hogy mások összemérhetetlenül nagyobb bajban vannak. Az akadémiai szféra online térben kényszerűen és tömegesen megjelenő résztvevőinek a problémái kezdetben és gyakran még most is klasszikus adatvédelmi problémaként jelentek meg. A biztonság, a digitális magánélet, valamint az adattömegek és a személyes adatok kezelésének kérdései iránti érzékenység újabb hullámát figyelhettük meg. Az egyes online platformok vélt vagy valós biztonsági problémáiról folytatott szenvedélyes viták, az egyes intézmények által végül kiválasztott platformokról folytatott megbeszéléseknek a józan megfontolásnál jóval hevesebb, néha szinte a hitvitákhoz hasonló hangvétele azonban arra figyelmeztetett, hogy itt is a társadalom egészében megfigyelthez hasonló érzület megjelenéséről van szó, amely a technológiára mint megmentőre való ráutaltság és az annak való kiszolgáltatottság ambivalenciáján alapul. Ott még nem tartunk szerencsére, hogy tudományos kutató vagy egyetemi professzor uszítson az 5G-tornyok felgyújtására, ám az a

hisztéria például, amellyel gyakran ecsetelték egyes kommunikációs platformok végzetes hatását a felhasználó magánélethez való joga szempontjából, ugyanennek az általános, technológiával kapcsolatos társadalmi érzületnek a sajátos, értelmiségi módon racionalizált formája. A kétségtelenül fennálló, valós jogi és intézményi stratégiai okok mellett egyfajta rossz közérzet jele az a feltűnő gondosság is, amellyel az online rendezvények dokumentálását, felvételek készítését és azok nyilvánosságát igyekezett ez a szféra szabályozni. Az argumentációt itt is igyekeztek racionális, a tudományos közösség számára ismerős keretben tartani. Az egyik leggyakoribb, kézenfekvő érv például az volt, hogy meg kell gátolni egy még publikálatlan tudományos eredmény kiszivárgását egy kényszerűen online tartott munkamegbeszélésen óvatlanul készített felvétel gondatlan nyilvánosságra kerülése révén. A tudománykommunikációs probléma itt természetesen valós és fontos, ám a reakciók érzelmi telítettségéből úgy tűnik, hogy valami más is áll a háttérben, aminek felismerését és kimondását a tudományos közösség megszokott fogalomhasználatá, általánosan elismert problémahagyományá akadályozza.

A tudományos kommunikáció egyik fontos alrendszerének a járványhelyzet alatti működéséből veszem a további példákat. A konferencialátogatások hálózatáról van szó, amelyet kevesebb elméleti reflexió érintett az elmúlt időszakban. [Érthető módon, hiszen kezdetben javarészt azzal voltunk elfoglalva, hogy az egyetemi órákat, vizsgákat és a legszükségesebb munkahelyi megbeszéléseket, értekezleteket le tudjuk valahogyan bonyolítani.] Ez a sajátos, az utóbbi években a globalizációtól nem függetlenül nagyra nőtt és kétségtelen vadhajtásokat is magában foglaló kommunikációs hálózat nem teljesen analóg sem az üzleti, sem az egyetemi szféra információ- és véleménycsere-rendszereivel. Itt domináns a hálózat kutatásban *gyenge kapcsolatok rendszerének* nevezett modell, amelynek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a tudományos kommunikáció és innováció világában. Zenei hasonlattal élve, egy fizikai térben vagy online tartott egyetemi órán az állandó tagokból álló, meghatározott hangszeres összeállítású zenekar kottából játszik, míg egy műhelykonferencián azok a zenészek improvizálnak, akik éppen ott tudnak lenni. Az online szemináriumon azok látják egymást a web-kamerán kissé más látószögéből, akik egyébként is ismerik a másikat a fizikai térből, míg egy online konferencián olyan magánjellegű képi információk hatalmas mennyisége válik óhatatlanul nyilvánossá, amelyek korábban egyáltalán nem voltak elérhetőek azok számára, akik most

láthatják, sőt, nem tudják kikerülni, hogy lássák. Nem nagy lelepleződésekre, családi titkok kiszivárgására kell gondolnunk, csak olyasmire, mint egy háttérben felvillanó elferdült ruhafogas az előszobában, kopott, préselt lemezből készült szobaajtó vagy a címben említett orosz konyhák berendezése. Semmi különös, de a sokadik eset után az emberben, persze, ha nem fásul bele az egészbe, mégis fölmerül: mit keresek én egy sohasem látott, vagy alig ismert kolléga konyhájában, esetleg egy olyan városban, ahol sohasem jártam. Saját tapasztalatommal példázva a jelenséget: amikor a járvány elején megrendeztük az első a Murmanszk–Budapest hibrid konferenciát, nem volt ilyen kellemetlen érzésem, hiszen az orosz kollégák a munkahelyükön voltak, abban az egyetemi előadóteremben, ahol már jártam korábban, és ottani partnerem is fölismerhette a mi tárgyalótermünket, ahol korábban már előadott. A kommunikációs helyzet egyenlő volt, nem lehetett olyan érzésünk, hogy mintegy akaratlanul *meglessük* egymást. A speciális probléma éppen a konferenciarendszer alapjából, a *gyenge kapcsolatok hálózatából* ered, éppen ilyen körülmények között vagyunk érzékenyek magántereink nehezen definiálható és főleg megvédhető vizuális intimitására; még ha nem is tudjuk sokszor megfogalmazni, hogy mi kelti bennünk ezt a bizonytalan kényelmetlenségi érzést. Éppen ezért nem lehet azonos módon tárgyalni a konferenciahálózat kényszerű online térbe költözését például az irodai *home office* munkavégzés járványhelyzet alatti kiterjedésével.

Mindezekért, ha a tudományfinanszírozás döntéshozói közül bárkinek is eszébe jutna, hogy a *home office* kiterjesztésének és a környezetszennyező tömeges üzleti utazások korlátozásának manapság divatos gondolatához csatlakozva szorgalmazza a konferencialátogatás kommunikációs hálózatának végleges online térbe költöztetését, ennek a nagyon is lehetséges ötletnek határozottan ellent kell mondanunk. A konferencia ugyanis nem azért van, mint egy munkahelyi értekezlet, ahol előre megformulázott információkat közlünk és vitatunk meg egymással, hanem sokkal inkább azért, hogy ötleteket, belátásokat kapjunk egymástól az előadások előtt, alatt és főleg utánuk, a kávészünetben vagy a konferencia városában tett sétán. Fontos, hogy a résztvevők többsége ne itt lakjon és így fizikailag is kiszakadjon szűkebb életvilágából. Az attikai filozófus így fogalmazta meg a tudás elsajátításának a lényegét:

„Hiszen a végső belátást nem lehet szavakkal kifejezni, miként az oktatás szakásos tárgyait: az érte szakadatlanul végzett közös munka és az igazi életközösség eredményeként egyszerre csak felvillan a lélekben – akárcsak egy kipattanó szikra által keltett világo sság s azután már önmagától fejlődik tovább.” [Platón: *Hetedik Levél* 341c–d. Ford. Faragó László.]

Az „igazi életközösség” kifejezésen természetesen sok mindent lehet érteni. Az is igaz, hogy amire Platón a saját életvilágában utalt, annak valószínűleg nincs meg a megfelelője a mi életvilágunkban; és a mai tudományos közösség életvilágát nem biztos, hogy kiismerné, nem is beszélve arról, hogy képes lenne-e *otthonosan* mozogni benne. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy az online térben folytatott eszmecsere sok mindenre alkalmas, ám arra talán a legkevésbé, hogy „igazi életközösséget” képezzen, melynek hatására a belátás „egyszerre csak felvillan a lélekben”.

A jelen tanulmány *Az eszmék áramlása és a nemzeti filozófiai hagyományok kialakulása: határokon átnyúló dialógusok* című orosz–magyar bilaterális kutatási program keretében készült [Orosz Alapkutató Alap; No. 20-511-23002].

IRODALOM

- Foucault, M. et al. 2020. Coronavirus and philosophers. *European Journal of Psychoanalysis* 2020. március URL: < <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/?fbclid=IwAR3vn9BkTRgTltb0IV7VXw6n8SxyzdDh6sDpMYDDVsk5v9ZpAwhf2KV6R08> > Legutóbbi hozzáférés: 2021. július 28-án.
- Kiss L. A. 2021. *A képzelőerő hatalma*. Budapest: Liget Műhely Alapítvány.
- Kovács G. 2020. Facebook és haláltánc. *Liget* 33. évf. 4. szám. 4–23.
- Kovács G. 2021. A kiborg szorongása járvány idején. *Liget* 34. évf. 2. szám. 154–174.
- Márkus Gy. 1999. Vélekedéseink rendszertelensége. Ford. Mester Béla. *Világosság* 40. évf. 10. szám. 3–13.